

RISHTON VA G'IJDUVON KULOLCHILIGIDA BEZAK KOMPOZITSIYASI VA RANG TIZIMINING BADIY-ESTETIK XUSUSIYATLARI

Tillayeva Mashxuraxon O'ktamovna

Qo'qon davlat universiteti San'at va sport fakulteti
70110501-Tasviriy san'at 2-kurs magistranti.
E-mail: tillayevamashxura@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Rishton va G'ijduvon kulolchilik maktablari misolida milliy sopol buyumlarning badiiy-estetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Naqsh tizimi va uning ramziy mazmuni, sir texnologiyasi bilan bog'liq rang gammasi, shuningdek, turli shakldagi buyumlarda (lagan, kosa, kuza) bezak kompozitsiyasining tuzilishi tasviriy san'at kompozitsiyasi qonuniyatlari nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi. Ikki maktabning rang va bezak yondashuvlari qiyoslanib, ularning estetik tafovutlari ochib beriladi. Maqolada kulolchilik naqshlari zamonaviy dizayn va tasviriy san'at ta'limida foydalanish mumkin bo'lgan boy badiiy manba ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: kulolchilik, bezak kompozitsiyasi, naqsh, ramziy mazmun, rang gammasi, Rishton, G'ijduvon, ornament, badiiy-estetik xususiyat

Abstract. The article analyses the artistic and aesthetic features of Uzbek ceramics using the examples of the Rishton and G'ijduvon pottery schools. The ornamental system and its symbolic meaning, the colour range linked to glazing technology, and the structure of decorative composition on vessels of different shapes are examined in terms of the principles of composition in fine arts. The decorative approaches of the two schools are compared, and it is argued that pottery ornament is a rich artistic resource for contemporary design and art education.

Keywords: pottery, decorative composition, ornament, symbolism, colour range, Rishton, G'ijduvon, aesthetic features

Kirish

Kulolchilik buyumi uch o'zaro bog'liq tarkibiy qismdan iborat: shakl, bezak va rang. Ustaning mahorati bu uchala unsurning uyg'unligida namoyon bo'ladi. O'zbek kulolchiligi haqidagi ilmiy adabiyotlarda asosan uning tarixiy-folklorik ildizlari, texnologiyasi va hududiy maktablari yoritiladi 1; 2b; badiiy-estetik jihatlar, xususan, bezak kompozitsiyasining tuzilishi va rang munosabatlari esa tasviriy san'at nazariyasi nuqtayi nazaridan kamroq tahlil qilinadi.

1. Naqsh tizimi va uning ramziy mazmuni

O'zbek kulolchiligida naqshlar asosan uch guruhga bo'linadi: o'simliksimon (anor, pahta gul, bodom), geometrik (islmiy, girih) va ramziy motivlar (qush, hayvon tasvirlari) 2, 102-b. Naqsh solish usullari ham xilma-xil: angob ustiga

bo‘yoq surish (chizma), o‘yma (sgraffito) va kobalt, marganets hamda mis oksidlari bilan qo‘lda bo‘yash 2, 102-b. Bu usullar naqshning chiziqlar sifati, rang to‘yinganligi va yuza teksturasiga bevosita ta’sir qiladi.

Naqshlar ramziy mazmun ham tashiydi. Adabiyotda anor farovonlik, pahta gul unumdorlik, qushlar esa ruhiyat ramzi sifatida talqin etiladi 2, 105-b.. Shuningdek, N. N. Shcherbina-Kramarenkoning XIX asr oxiridagi kuzatuvlari bo‘yicha, Turkiston sirlangan keramikasida o‘simliksimon naqshlar ustun bo‘lgan va ayrim qadimiy kelib chiqishga ega motivlar saqlanib qolgan 3; 1, 140–141-b. Bu ornamentning nafaqat bezak, balki madaniy xotira tashuvchisi ekanini ko‘rsatadi.

Naqsh repertuarining boyligi maktablar bo‘yicha farq qiladi. G‘ijduvon kulolchiligida taxminan 60 turdagi buyum va 300 dan ortiq bezak naqshi avloddan-avlodga o‘tib kelayotgani ma’lum qilinadi 6b. G‘ijduvon maktabi geometrik, zoomorf va o‘simliksimon naqshlar uyg‘unligi bilan tavsiflanadi; ularda qush va gul tasvirlari ko‘proq uchraydi 7b. Rishton maktabi esa o‘simlik naqshlari bilan bog‘lanadi 2, 99-b.. Ustalar naqshni yaratishda ko‘pincha qadimiy namunalarga murojaat qiladi: masalan, Rishtonlik usta Alisher Nazirov arxeologik topilmalardagi naqshlarni o‘rganib, qadimiy shakl va naqshlarni qayta tiklagan .

2. Sir texnologiyasi va rang tizimi

Kulolchilikda rang tanlovi bevosita sir va xomashyo bilan bog‘liq. Rishton buyumlarida ishqoriy sir qo‘llanadi: u o‘simlik kullari va minerallardan tayyorlanib, ko‘k-binafsha tuslar beradi; G‘ijduvon va Buxoro hududida esa qo‘rg‘oshinli sir ishlatilib, yashil, sariq va qo‘ng‘ir ranglar hosil qilinadi 2, 102–103-b.. B. Odilov rang tizimini hududiy farqlanishning eng barqaror ko‘rsatkichi, maktabning badiiy “pasporti” deb baholaydi 1, 141–142-b. Farg‘ona vodiysida ko‘k va uning tuslari, Samarqand–Buxoro vohasida yashil, jigarrang va sariq ranglar ustunligi ham shu bilan izohlanadi 1, 141-b.

Rishton rang tizimining o‘ziga xos jihati shundaki, bu yerda ustalarning kuzatuvlariga ko‘ra, mahsulotlarda qizil rang uchramaydi 10. Oq angob fon ustida ko‘k va ko‘k-binafsha tuslarning qo‘llanishi 2, 103-b. tasvirda yuqori kontrastlik hamda sovuq gammaning birligini yaratadi. Rang nazariyasi nuqtayi nazaridan (J. Itten tasnifi bo‘yicha) bu yerda asosan och–to‘q kontrasti va yaqin (analog) sovuq ranglar uyg‘unligi ustun deb baholash mumkin 4.

3. Bezak kompozitsiyasining shaklga bog‘liq tuzilishi

O‘zbek kulolchiligida buyumlar ikki asosiy yo‘nalishga bo‘linadi: ko‘zagarlik (hum, kuza, korch, oftoba kabi cho‘zinchoq idishlar) va kosagarlik (lagan, piyola, tovoq, kosa, badya kabi yassi idishlar) 2, 99-b.. Buyumning shakli bezak kompozitsiyasining tuzilishini belgilaydi.

Lagan va kosa kabi yassi idishlarda bezak odatda dumaloq yuzada joylashadi. Tasviriy san’at nuqtayi nazaridan bunday yuzada kompozitsiya markaziy medalyon va uni o‘rab turgan hoshiya (bordyr) tizimiga tayanadi: markaz kompozitsion diqqat nuqtasi vazifasini o‘taydi, hoshiyalar esa takrorlanuvchi elementlar orqali ritm hosil qiladi. Bu tuzilma radial va konsentrik simmetriya, butunlik, markazga bo‘ysunish kabi kompozitsiya qonuniyatlariga

mos keladi 5b. Ustalar naqshlarda simmetriya va ritmga asoslanishi adabiyotda ham qayd etiladi -2, 102-b.

Kuza va hum kabi hajmli idishlarda esa bezak vertikal zonalarga bo‘linadi: bo‘yin, yelka, tana va tag qismlari alohida kamarlar yoki katakchalar bilan ajratiladi. Bu yerda kompozitsion vosita sifatida gorizontaal ritm va aylanma harakat muhim: naqsh buyum bo‘ylab uzluksiz “o‘raladi”, kuzatuvchi esa idishni aylantirib ko‘rganda butun kompozitsiyani qabul qiladi. Shu sababli hajmli idishdagi bezak yassi tasvirdan farqli ravishda hajm bilan birga o‘ylanishi kerak.

Xulosa

Tahlil natijalari Rishton va G‘ijduvon kulolchiligida bezak kompozitsiyasi va rang tizimi texnologik asos (sir turi, xomashyo) bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Rishtonda ishqoriy sir, oq angob fon va ko‘k gamma, G‘ijduvonda qo‘rg‘oshinli sir va yashil-sariq-qo‘ng‘ir gamma ustun bo‘lib, bu rang tizimini maktabning badiiy “pasporti”ga aylantiradi.

Kulolchilik naqshlari va rang tizimi tasviriy san‘at ta‘limi uchun boy amaliy material bo‘lib, ularni kompozitsiya va ornament bo‘yicha mashg‘ulotlarda qo‘llash talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantiradi. Kelgusi tadqiqotlarda ikki maktab buyumlarini muzey fondlari namunalari asosida kompozitsion va kolorimetrik jihatdan batafsil o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Odilov B. O‘zbekistonda kulolchilik maktablarining vujudga kelishiga doir bazi mulohazalar (XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshlari) // Sharqshunoslik. — Toshkent: TDSHU, 2026. — № 1. — B. 137–151.

2. Odilov B. O‘zbekistonda kulolchilik san‘ati: folklor-ma‘naviy ildizlari, tarixiy rivojlanishi va zamonaviy holati // Oriental Journal of History, Politics and Law. — 2026. — Vol. 6, № 2. — B. 97–106. — DOI: 10.37547/supsci-ojhpl-06-02-13.

3. Shcherbina-Kramarenko N. N. Goncharnoe proizvodstvo u tuzemtsev Sredney Azii // Iskusstvo i khudozhestvennaya promyshlennost’. — 1898. — № 3. — S. 200–201. (B. Odilov maqolasidagi havola [1] orqali keltirildi.)

4. Itten J. The Art of Color: The Subjective Experience and Objective Rationale of Color. — New York: Van Nostrand Reinhold, 1973.

5. Sultanov X. E. Tasviriy san‘at kompozitsiyasi: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent: Zebo Prints, 2023.

6. G‘ijduvon kulolchiligi geografik ko‘rsatkich maqomini oldi // Afisha.uz. — 2026-yil 19-may. — URL: <https://www.afisha.uz/uz/gorod/2026/05/19/pottery>